

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

Житомирський державний університет імені Івана Франка

*У статті досліджено проблему відповідальності в європейській соціальній філософії епохи постмодерну в контексті особливостей сучасного глобалізованого світу.***Вступ**

Проблема відповідальності в умовах глобалізованого світу набуває особливої актуальності. Безвідповідальна діяльність сучасної людини породжує деградаційні явища в багатьох сферах суспільного життя. Нагальною стає відповідальність людини перед природою, суспільством та майбутніми поколіннями. Зазначені проблеми зумовлюють необхідність подальшого дослідження проблеми відповідальності.

Аналіз досліджень і публікацій.

У зв'язку з деструктивними процесами, що загострилися в другій половині ХХ століття, стало очевидним, що сучасній людині бракує почуття відповідальності. У ХХ – ХХІ століттях проблема відповідальності стає предметом філософського аналізу відомих сучасних європейських філософів (Г. Йонаса, К. М. Маєра-Абіха, Дж. Ролза), російських (О. Безрукова, Н. Козлова, А. Прокоф'єва) та українських (О. Гомілко, А. Єрмоленко, Л. Карачевцева, О. Лазорко, Г. Ложкіна) та інших. Незважаючи на певні досягнення у розумінні проблеми відповідальності, залишаються, по-перше, мало дослідженими соціальні якості продуцента відповідальності, по-друге – соціальні аспекти проблеми відповідальності.

Постановка мети.

Метою статті є з'ясування специфіки проблеми відповідальності в умовах глобалізованого світу.

Проблема відповідальності в соціальній філософії А. Бергсона та К. М. Маєра-Абіха.

На наш погляд, передумови дослідження проблеми відповідальності у ХХ столітті заклав відомий французький філософ А. Бергсон, який конкретизує та розвиває ідеї Ф. Бекона щодо обов'язку та відповідальності перед суспільством [1, с. 402]. А. Бергсон критично ставиться до егоцентричної позиції людини ХХ століття й уважає, що індивід, як соціальний суб'єкт, є частиною суспільства; він знаходиться в постійній взаємодії з іншими суб'єктами діяльності та утворює взаємозалежність [2, с. 11]. Оскільки індивід у суспільстві є взаємозалежним суб'єктом суспільних відносин, то логічно зробити висновок, що з моральної позиції він має бути відповідальним перед «Іншим». За А. Бергсоном, суб'єкти соціальних відносин мусять мати соціальні обов'язки щодо зміцнення соціальної єдності в суспільстві [2, с. 31]. Ми поділяємо таку думку й уважаємо, що за умов відчуття соціальних обов'язків індивіди водночас усвідомлюють й відповідальність перед соціумом. Отже, А. Бергсон формує засади переносу проблеми відповідальності з морально-етичної площини у

соціальну, де суб'єкт відносин має бути відповідальним перед суспільством загалом.

Сучасний німецький філософ К. М. Маєр-Абіх вибудовує свої філософські погляди щодо ідеї відповідальності, виходячи з критики егоцентризму. Він засуджує погляди Дж. Локка (який відстоював позицію егоїстичної спрямованості в життєдіяльності людини) і пише: «Вільні та рівні індивіди Локкового природного стану зі своєю самобутністю існують тільки для самих себе. Кожний дбає лише про самого себе і потребує піклування тільки про себе» [3, с. 71]. Ми погоджуємося із твердженням К. М. Маєра-Абіха, що саме егоцентрична спрямованість у життєдіяльності людини є причиною відсутності у неї відповідальності перед «Іншим». Орієнтація лише на власну вигоду позбавляє індивіда керуватися інтересами «Іншого» та відтворювати соціальні норми в процесі професійної та соціальної діяльності.

Аналізуючи проблему відповідальності, К. М. Маєр-Абіх формулює дилему: яку відповідальність має нести індивід – відповідальність за самого себе, яка ґрунтується на підзвітності за власну діяльність, чи відповідальність перед іншими? Філософ доводить, що людина має нести відповідальність за створення умов для розвитку «Іншого»: суспільства, природи, конкретної людини і бути відповідальною за майбутнє прийдешніх поколінь. Він зазначає: «Перевагу потрібно віддати відповідальності за майбутнє інших та іншого, бо вона передбачає і минулу відповідальність за самого себе» [3, с. 67].

К. М. Маєр-Абіх акцентує увагу, що сучасна відповідальність характеризується поняттям „непотизм”, що означає відповідальність лише за коло своїх близьких [3, с. 72]. Філософ критично ставиться до подібного типу відповідальності, адже інші люди виступають «засобами для власного життєзабезпечення» [3, с. 73]. Утім, ми вважаємо, що в глобалізованому світі відповідальність будь-якого індивіда не має обмежуватися колом його друзів чи знайомих, в цих умовах кожна людина має нести відповідальність й за ціле.

На думку К. М. Маєра-Абіха, частіше за усіх безвідповідальну діяльність демонструють ті суб'єкти соціальної взаємодії, що прагнуть до власного необмеженого збагачення, нехтуючи при цьому інтересами інших людей та природними ресурсами. Філософ пише: «Наш добробут став безпрецедентно безвідповідальним» [3, с. 79]. На жаль, сучасна людина не бажає бути відповідальною перед прийдешніми поколіннями. Егоцентризм досяг критичної межі, сучасна людина живе за рахунок майбутніх поколінь. Проте К. М. Маєр-Абіх уважає, що за певних умов у людини все-

таки може виникати відчуття відповідальності перед «Іншим», а саме в тому випадку, коли цей «Інший» потрапляє в коло інтересів самого індивіда [3, с. 71]. На наш погляд, за умов егоцентричної орієнтації людство приречено на деградацію: з одного боку природа не витримує техногенного навантаження, а з іншого – суспільні відносини між суб'єктами діяльності стають все більш відчуженими, порушуються економічні, політичні, моральні, релігійні та інші норми і права.

Ідея тотальної відповідальності у філософії Г. Йонаса та Дж. Ролза.

Суттєвий внесок у розуміння проблеми відповідальності здійснив американсько-німецький філософ Г. Йонас, який доводить, що відповідальність має носити тотальний характер [4, с. 192]. Людина мусить завжди відчувати відповідальність, а не лише в окремі періоди своєї життєдіяльності. Людина в умовах глобалізації має цілісно охоплювати ситуацію, усвідомлювати наслідки своєї діяльності. За такого підходу індивід несе тотальну відповідальність, про що філософ пише: «Тотальна відповідальність завжди повинна оперувати питаннями: «Що буде далі? До чого це призведе?», Що було перед цим? Як те, що відбувається сьогодні, тепер співвідноситься з усім процесом становлення даного утворення?» [4, с. 192]. Ми поділяємо наведену думку й вважаємо, що тотальну відповідальність мають нести усі суб'єкти суспільно-політичної діяльності, але перш за все – політичні діячі. Проте, людина маси, з якої на даний момент часу складається політична еліта у світі й українському суспільстві зокрема, не спроможна до тотальної відповідальності, адже спонукається лише власною вигодою. До тотальної відповідальності здатен лише індивід особистісного рівня розвитку сутнісних сил, який спонукається соціальним інтересом і спроможний цілісно охоплювати весь процес діяльності в історичному часі та історичному просторі [5, с. 37]. До подібного висновку доходить й Г. Йонас: «Тотальна відповідальність повинна підходити до справи «історично», розглядати свій предмет у його історичному аспекті...» [4, с. 192].

Уважаємо, що певним недоліком поглядів Г. Йонаса є те, що він не з'ясував витoki екологічного екстремізму сучасної людини. На нашу думку, джерело сучасного екологічного екстремізму знаходяться у філософських поглядах Дж. Локка на природу, який надав людині право використовувати усі природні багатства землі. Проте вважаємо, що надмірне споживацьке ставлення людини до природи є причиною виникнення екологічної кризи. Екологічний екстремізм сучасної людини ґрунтується на тому, що певна частина суб'єктів сучасної економічної та політичної діяльності підсвідомо керується висновком Дж. Локка: «Дозволяється, щоб речі належали тому, хто затратив на них свою працю, хоч до цього усі мали на них право власності» [6, с. 278]. Поняття власності Дж. Локк розповсюджує на природу, проте ми переконані, що природні ресурси (вода, ліси, надра та інші природні багатства) не повинні

знаходитися в приватній власності, вони є спільною власністю того чи іншого народу чи усього людства. Уважаємо, що подолання екологічної кризи та збереження природи для майбутніх поколінь можливе лише за умов відповідального ставлення людства до природи, що передбачає переорієнтацію індивіда із зовнішніх матеріальних потреб на внутрішній духовний розвиток.

Іншим недоліком філософських поглядів Г. Йонаса є те, що він не усвідомив того, що ставлення людини до природи опосередковане відносинами людини до людини. Експлуататорське ставлення людини до людини породжує споживацьке ставлення й до природи. Тому перш за все сучасна людина має виховати в собі здатність керуватися інтересами іншої людини, а не жити егоцентричним життям.

Узагальнюючи погляди Г. Йонаса на проблему відповідальності, висновуємо, що антрополого-глобальні проблеми змусили філософа ввести поняття «тотальна відповідальність». Під цим поняттям розуміється здатність індивіда завжди відчувати відповідальність та усвідомлювати свою діяльність як цілісний процес, передбачаючи вплив результатів власної професійної діяльності на всі аспекти життєдіяльності людини та суспільства.

Відомий американський філософ Дж. Ролз досліджує проблему відповідальності у взаємозв'язку з проблемою свободи. Він вважає, що «принцип свободи веде до засади відповідальності» [7, с. 335]. Поділяємо це твердження, адже відповідальним є той суб'єкт діяльності, який повною мірою є вільним. Отримуючи свободу, індивід автоматично за правовими нормами стає відповідальним. Проте з іншого боку, у сучасному суспільстві людина відчужена від продуктів власної діяльності, а тому відповідальності не відчуває і не несе.

Дж. Ролз, аналізуючи проблему відповідальності, пов'язує її з іншою фундаментальною категорією – справедливістю. Уважаємо, що витoki ідеї взаємозв'язку понять відповідальності та справедливості знаходяться у філософії К. А. Гельвеція [8, с. 198]. Дж. Ролз розширює це поняття й вважає, що індивід має нести відповідальність не лише за природу, якість продукту діяльності, але й за справедливий характер людських взаємовідносин, за реалізацію принципів справедливості в суспільстві. Філософ висновує: «У демократичному суспільстві є визнання того, що кожний громадянин відповідає за свою інтерпретацію засад справедливості та за свою поведінку в світлі тих принципів» [7, с. 532]. Отже, Дж. Ролз розуміння поняття відповідальності поширює на характер людських взаємовідносин. Він у контексті поглядів А. Бергсона, Г. Йонаса здійснює перехід від морального розуміння відповідальності до соціальної трактації.

Досліджуючи проблему відповідальності людини перед самим собою та перед «Іншим», Дж. Ролз доходить висновку, що є взаємозв'язок між безвідповідальністю перед «Іншим» і перед собою. «Хто однаково відкидає і претензії себе майбутнього до самого себе, та інтереси інших, той

є не тільки безвідповідальним відносно них, але й стосовно власної персони» [7, с. 576]. Безвідповідальне ставлення до результатів власної діяльності (продукт і відносини) є водночас й безвідповідальним ставленням до самого себе. Безвідповідальне ставлення до власної діяльності професійно, морально розбещує людину. Так, нездатність політичного діяча гуманізувати суспільні взаємовідносини говорить про його обмежені здібності й нездатність керуватися інтересами суспільства. Безвідповідальність сучасної людини охоплює як внутрішні, так і зовнішні аспекти діяльності. Внутрішня відповідальність – це рефлексивна оцінка своїх потреб, рівня розвитку своїх здібностей, моральних якостей. На жаль, сучасна людина не рефлексує стосовно рівня розвитку власних внутрішніх якостей, що є причиною безвідповідальності й щодо зовнішньої діяльності.

Ідея співвідповідальності у філософії Д. Бьолера.

Сучасний німецький філософ Д. Бьолер успадковує ідеї філософії Г. Йонаса щодо проблеми відповідальності і ставить питання: чи можливо взагалі довести до свідомості людей необхідність значущого для всіх обов'язку бути співвідповідальним за майбутнє і діяти так, щоб зберегти умови життя? [9, с. 118]. Питання філософа має свої передумови виникнення. На його думку, сучасну людину в процесі діяльності цікавить лише щонайскоріша вигода, а наслідки своєї діяльності не аналізуються в історичному часі та просторі. «Суспільна ситуація у світі початку третього тисячоліття яскраво відзначається тим, що *ratio* високотехнологічного індустріального суспільства, орієнтовано на короткотермінові результати...» [9, с. 118], тобто на отримання негайної вигоди. Ми поділяємо такий висновок, адже, на жаль, певна частина суб'єктів економічної діяльності не здатна прогнозувати наслідки своєї діяльності, а прагне лише мати вигоду «тут і зараз». На думку Д. Бьолера, це відбувається тому, що сучасна людина постає як «винахідник та застосовувач інструментів, як *homo faber*, а не як розважливий <...> *homo sapiens*, що сприймає, зважає, оцінює [9, с. 121]».

Для аналізу проблеми відповідальності Д. Бьолер використовує понятійний апарат М. Горкгаймера, а саме – поняття «інструментальний розум» [10, с. 90]. Так, Д. Бьолер пише: «*Homo sapiens* не просто виконує свою інструментальну дію, не просто здійснює свою звичну поведінку, він робить об'єктом мислення, вираження, а отже й мовлення і своє реальне оточення (соціальний світ, природне довкілля)» [9, с. 121]. У процесі дослідження проблеми відповідальності філософ висновує, що є два типи людей: одні є відчуженими виконавцями конкретних ролей у соціумі, а інші – відчують свою єдність з цілим – соціальним світом, природним довкіллям. Те, що типу *homo faber* належить пріоритет над *homo sapiens*, на думку Д. Бьолера, є причиною кризових явищ: «Драматичне загострення ситуації, в якій *homo faber*

«передає» *homo sapiens*, ставить нас перед новою етичною, політичною та правовою проблемою відповідальності та збереження людського виду та здатності майбутнього людства до відповідальності» [9, с. 123].

Досліджуючи проблему відповідальності, Д. Бьолер доходить фундаментального висновку, що людство поки що не здатне мислити цілісно, передбачати й усвідомлювати наслідки своєї діяльності. Для довідки зазначимо, що Д. Бьолер успадковує ідею М. Хайдеггера щодо двох типів мислення – обчислювального та осмислюючого [11, с. 104]. Усіх цікавить ситуація «тут і зараз» у якій можна якомога швидше і більше отримати вигоди. Тому, він підкреслює, що умови сучасної демократії ведуть до пристосуванства, а саме: «Політиків обирають на короткий термін, партії мусять боротися за виборців у вузьких часових межах, хоча <...> потрібні довгострокові, *всесвітньовідповідальні орієнтації та рішення*» [9, с. 125]. Уважаємо, що варто погодитись з цією думкою. Сучасні суб'єкти соціального простору зорієнтовані на отримання вигоди з тієї ситуації, в якій вони знаходяться, а усе інше опиняється поза межами їх розуміння. Відчуженість та егоцентризм – характерні риси людини маси, що панує. Проте, на думку Д. Бьолера, «політик постійно мусить запитувати себе «чи повинна та як повинна жити далі прийдешня генерація» [9, с. 126]. Уважаємо, що до такого свідомого питання здатна лише людина, яка відчуває єдність із суспільством, людина особистісного рівня розвитку сутнісних сил.

Досліджуючи проблему співвідповідальності, Д. Бьолер ставить питання: «Наскільки всі суб'єкти економіки, від підприємців до споживачів, набувають співвідповідальності...?» [9, с. 132]. Дійсно, питання актуальне, адже певна частина суб'єктів діяльності застосовують механізми психологічного захисту, стверджуючи, що відповідальність лягає лише на політиків, керівників, депутатів, власників підприємств тощо. На нашу думку, співвідповідальними мають бути всі суб'єкти соціального простору, адже кожен із них у тій чи іншій мірі є продуцентом продукту споживання та суспільних відносин, за що і має нести відповідальність. З цього приводу Д. Бьолер висновує: «Не лише великі акціонери, банкіри, великі концерни та їхні відповідальні менеджери, але й ми самі, покупці, ощадливі люди та вкладники, є співакторами. <...> Ми, як діячі <...> чи гравці <...> і є носіями обов'язку співвідповідальності [9, с. 134]».

Отже, за Д. Бьолером, відповідальність поширюється на всіх суб'єктів соціального простору. На наш погляд, філософ має рацію, коли розглядає проблему відповідальності у взаємозв'язку із соціальними якостями людини. Уважаємо, що репродуктивний тип людини, за концепцією сутнісних сил, продукує безвідповідальні відносини в суспільстві, у той час як індивід особистісного рівня розвитку є відповідальним суб'єктом діяльності, бо відчуває єдність з цілим та спонукається соціальним інтересом [5, с. 37].

У контексті глобалізаційних процесів зазначимо, що сучасна світова «еліта», яка складається

переважно з індивідів посереднього рівня розвитку сутнісних сил, вичерпала свої інтелектуально-психологічні можливості, бо не здатна розв'язувати суспільні проблеми, а лише імітує їх вирішення. Така людина не спроможна до відтворення відповідальних взаємозв'язків у суспільстві, бо її інтелектуально-психологічні якості мають репродуктивний характер. Інша людина виступає для неї засобом досягнення власної вигоди: економічної, політичної тощо. Слід зауважити, що зазначена форма поведінки є повною протилежністю категоричному імперативу І. Канта: «Вчиняй так, щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі будь-кого іншого так, як до мети, і ніколи не ставився до нього лише як до засобу» [12, с. 270]. Тому репродуктивний тип людини використовує маніпуляційні технології в суспільстві задля досягнення власної вигоди. Інша людина та її свідомість не розглядаються як найвища цінність, отже її можна використовувати.

Висновки.

Проблема відповідальності вперше постала на філософському рівні в другій половині ХХ століття під тиском суспільних та глобальних проблем. У постмодерній філософії відбувся перехід від морального розуміння проблеми відповідальності до соціального. З появою глобальних проблем, стало зрозуміло, що проблема відповідальності не може обмежуватись сьогоденням. Тому відповідальне відношення людини має бути зорієнтоване на майбутнє і носити тотальний характер: суб'єкт діяльності мусить завжди бути відповідальним за результати власної матеріальної та комунікативної діяльності, за збереження довілля для майбутніх поколінь.

Найвищого апогею проблема відповідальності досягає у філософії Г. Йонаса; він вводить поняття «тотальна відповідальність». Дж. Ролз поняття «відповідальність» пов'язує з категорією «справедливість» й зазначає, що людина має бути

відповідальною за справедливий характер людських взаємовідносин. Д. Бьолер починає досліджувати проблему відповідальності в контексті соціальних якостей суб'єкта діяльності. Уважаємо, що певні перспективи для дослідження проблеми відповідальності утворює концепція сутнісних сил людини, яка дозволяє поглибити й водночас конкретизувати розуміння проблеми відповідальності та її значення в глобалізованому світі.

Список літератури

1. Бэкон Ф. Сочинения в 2 т. / Ф. Бэкон. – [Сост., общ. ред. и вступит. статья А. Л. Субботина]. – Т. 1. – М. : Мысль, 1997. – 567 с.
2. Бергсон А. Два источника морали и религии / А. Бергсон. – [Пер. с фр. А. Б. Гофмана]. – М. : Канон, 1994. – 384 с.
3. Маер-Абіх К. М. Повстання на захист природи. Від довілля до спільності / К. М. Маер-Абіх. – [Пер. з нім., післямова, примітки А. Єрмоленко]. – К. : Лібра, 2004. – 196 с.
4. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации / Г. Йонас. – [Пер. с нем. И. И. Маханькова]. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 480 с.
5. Сабадуха В. О. Українська національна ідея та концепція особистісного буття: Монографія / В. О. Сабадуха. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2011. – 176 с.
6. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. / Дж. Локк. – [Пер. с англ. и лат.]. – Т. 3. – [Ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин]. – М. : Мысль, 1988. – 688 с.
7. Ролз Дж. Теорія справедливості / Дж. Ролз. – [Пер. з англ. О. Мокровольський]. – К. : Основи, 2001. – 822 с.
8. Гельвеций К. А. Сочинения в 2-х т. / К. А. Гельвеций. – [Сост. и общ. Ред. Х. Н. Момджяна]. – Т. 2. – М. : Мысль, 1974. – 687 с.
9. Бьолер Д. Идея та обов'язковість відповідальності за майбутнє / Д. Бьолер // Філософська думка. – № 1. – 2007. – С. 117 – 134.
10. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму / М. Горкгаймер. – К. : ППС-2002, 2006. – 282 с.
11. Хайдеггер М. Отрешенность / М. Хайдеггер // Разговор на проселочной дороге: Сборник. – [Пер. с нем.]. – [Под ред. А. Л. Доброхотова]. – М. : Высш. шк., 1991. – С. 102 – 111.
12. Кант И. Сочинения : в 6 т. / И. Кант. – [Под общ. ред. В. Ф. Асмусова, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана]. – Т. 4, ч. 1. – М. : Мысль. – 544 с.

А. В. Сабадуха

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗОВАННОГО МИРА

В статье исследовано проблему ответственности в европейской социальной философии эпохи постмодерна в контексте особенностей современного глобализованного мира.

O. Sabadukha

THE SOCIAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF RESPONSIBILITY IN A GLOBALIZED WORLD

Researched problem of responsibility in European social philosophy of age of Post modern in the context of peculiarities of present globalized world.